

УДК 94(477:51): 355(430) «1918»

Ірина Еткіна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
(Україна, м. Чернігів)

УЧАСТЬ НІМЕЦЬКОГО ВІЙСЬКА У ЗАХИСТІ ПІВНІЧНИХ КОРДОНІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ ВІД БІЛЬШОВИЦЬКОЇ РОСІЇ У 1918 Р.

Стаття присвячена питанню участі німецького війська у захисті північних кордонів Української Держави на Чернігівщині у 1918 р. Стаття ставить за мету на основі архівних матеріалів, періодики революційної доби та спогадів більшовиків довести процес гібридного втручання більшовицької Росії на території півночі Чернігівської губернії, виявити роль німецьких військ у цьому протистоянні. Порівняльно-історичний аналіз сутнісного змісту джерел дозволив дійти висновків. Незважаючи на підписання угод, російські більшовики перетворили регіон півночі Чернігівщини на плацдарм для ідеологічного та військового наступу на Україну. РСФРР спонсорувала тероризм на території України, перекидаючи на Чернігівщину бойовиків та зброю для організації повстань проти німецьких військ та Гетьмана-ту П. Скоропадського. Німецькі війська впродовж 1918 р. тримали північний кордон Української Держави на Чернігівщині, не дозволяючи більшовикам просуватися за межі «нейтральної зони».

Ключові слова: Українська Держава, більшовицька Росія, німецькі війська, «нейтральна зона», гібридне втручання.

Iryna Etkina,
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of World History
Taras Shevchenko "Chernihiv Collegium"
National University (Ukraine, Chernihiv)

Participation of the German army in protection of northern borders of the Ukrainian State from Bolshevik Russia on Chernihiv region in 1918

The article is devoted to a question of the participation of the German army in the protection of northern borders of the Ukrainian state on Chernihiv region in 1918. Article sets as the purpose on the basis of archival materials, the periodical presses of a revolutionary era and memoirs of the Bolsheviks to finish the process of a hybrid intervention of Bolshevik Russia in the territory the North of the Chernihiv province and to reveal a role of the German troops in this opposition. The comparative-historical analysis of intrinsic maintenance of sources has allowed drawing conclusions. Despite signing of agreements the Russian Bolsheviks had turned the North of Chernihiv region into the base for ideological and military offensive at

Ukraine. The Russian Soviet Federative Socialist Republic was sponsoring terrorism on the territory of Ukraine, they were transferring fighters and weapon in Chernihiv region for the organization of revolts against the German troops and Hetmanat Petra Skoropadskoho. The German troops held northern border of the Ukrainian State on Chernihiv region during 1918, without allowing Bolsheviks to move ahead out of limits of "a neutral zone".

Key words: *the Ukrainian State, Bolshevik Russia, the German troops, "a neutral zone", hybrid interventions.*

Питання державних кордонів – завжди одне з ключових в історії кожної країни. Для сучасної України воно набуває особливого значення у зв'язку з необхідністю захищати власні кордони та повертати тимчасово окуповані території. Як сьогодні, так і в 1918 р., Україна намагається знайти європейських союзників у своїй боротьбі з гібридним впливом північного сусіда, на той час головним союзником стала Німеччина. Оскільки за століття від часів українських національно-визвольних змагань алгоритм захоплення сусідніх територій Росією практично не змінився, порушена тема набуває не лише наукової, а й практичної актуальності.

Окремі аспекти цього питання знаходили висвітлення в українських розвідках [1, 2, 3, 23]. Дана стаття ставить за мету на основі знайдених нами матеріалів Державного архіву Чернігівської області, періодики революційної доби та спогадів більшовиків, що боролися проти Української Держави та німецьких військ, висвітлити процес гібридного втручання більшовиків Росії на території півночі Чернігівської губернії, виявити роль німецьких військ у цьому протистоянні.

Територія Чернігівської губернії на 1914 р. займала площу 52 398 км² (10,2% українських губерній), посідаючи за цим показником друге місце серед 9-ти губерній після Харківської. В Чернігівській губернії у 1917 р. нараховувалося 15 повітів (187 волостей): Борзнянський, Глухівський, Городнянський, Козелецький, Конотопський, Кролевецький, Мглинський, Ніжинський, Новозибківський, Новгород-Сіверський, Остерський, Сосницький, Стародубський, Суразький та Чернігівський [16].

У 1917 р. в контексті Української революції постало питання про кордони української автономної республіки, після IV Універсалу – незалежної держави. Північні кордони Чернігівської губернії й повинні були стати державним кордоном із Росією. Спроби невійськовим дипломатичним шляхом встановити ці кордони у 1917 р. досліджував В. Бойко. Він дійшов висновків, що інструкцію Тимчасового Уряду Генеральному секретаріату від 4 серпня 1917 р. про відокремлення від Чернігівщини чотирьох північних повітів: Стародубського, Суразького, Новозибківського, Мглинського як неукраїнських поставили під сумнів і делегати-селяни Першого Українського губернського з'їзду у червні 1917 р., і органи повітових земств та міських дум. Останні стали значно прихильнішими до ідеї приєднання до України (як автономного утворення) наприкінці року після більшовицького перевороту, під тиском громадськості ухвалюючи рішення взяти участь у виборах до Українських Установчих зборів [2, с.11]. Інтуїтивно відчуваючи відмінність між російським та українським політичними процесами, населення північних пові-

тів Чернігівщини схилилися до останнього, в останню чергу мотивуючись національною «самоідентифікацією». Але ж Всеросійські Установчі Збори були розігнані, Українські – не збиралися, тож у подальшому вирішення цієї проблеми переходило в площину військового конфлікту.

Перше пришествя більшовиків до губернії було недовгим, але вкрай невдалим. Звільняти Україну від більшовиків за рішенням Берестейської угоди між УНР та державами Четверного союзу прийшли війська Німеччини та Австро-Угорщини. З березня 1918 р., підписавши у Бресті мирну угоду з Центральними державами, РРФСР визнала суверенність України. Знову постала проблема державних кордонів. Тимчасово за угодою 4 травня 1918 р. за участі представників німецького командування роль кордону між Україною і Росією відіграла демаркаційна смуга («нейтральна зона»). Її південна межа проходила територією Чернігівської губернії через Сураж – Унечу – Стародуб – Новгород-Сіверський – Глухів. Але ця лінія не могла стати постійним кордоном. Українська делегація пропонувала взяти за основу етнічний принцип визначення кордонів. Х. Раковський (представляв позицію більшовицької Росії) його відкидав і пропонував проводити плебісцит у кожному окремому населеному пункті.

Кореспондент газети «Чернігівська земля» так характеризував цю територію: «більшовізія, таємнича країною прифронтової смуги, край спалених сіл, канібальської ненависті нащадків Пугачова, область найбільш відчайдушної каторжної потолочі, від якої наполовину відхрестилася навіть сама радянська влада. Демаркаційна лінія поблизу Новгорода-Сіверського – це щось на кшталт вольного Дону старої Русі, котрий всотує в себе і розлючених бунтарів, і вбивць, що нещодавно затопили Новгород-Сіверський в єврейській крові, та різний люд, що зірвався з шибениці» [9, с. 4]. В цій характеристиці влучно виділяється ключове слово «наполовину». Адже підписання офіційних угод за посередництва Німеччини не завадило більшовикам приборати північні території Чернігівщини до своїх рук, наділивши її адміністративно-територіальним устроєм за загальним зразком Радянської Росії.

Практично це означало, що Чернігівських губерній стало дві: одна на основній території Чернігівщини, що увійшла до Гетьманату П. Скоропадського, до неї додатково були приєднані частини Гомельського, Путивльського та Рильського повітів (перший – Могильовської губернії, два інші – Курської). У більшовицькій частині опинились 43 волості Чернігівської губернії, що практично входили до складу Радянської Росії. В нашому розпорядженні є фінансовий документ – кошторис видатків волосних земельних відділів Чернігівської губернії на друге півріччя 1918 р. [6, арк.61–62] За ним наводимо територіальний устрій Чернігівської губернії у складі Радянської Росії (мовою оригіналу).

«Мглинский уезд (7 волостей): 1)Балыкская; 2) Костеничская; 3) Мглинская; 4) Нивлянская; 5) Павловская; 6) Романовская; 7) Шумаровская.

Стародубский уезд (8 волостей): 1) Гринеvская; 2) Гарцевская; 3) Кистерская; 4) Лыщичская; 5) Погарская; 6) Чаусовская; 7) Юдиновская; 8) Яцковская.

Суражский уезд (12 волостей): 1) Душатинская; 2) Лялическая; 3) Новодрокковская; 4) Кулажская; 5) Струвско-Будская; 6) Гордееvская; 7) Уношевская;

8) Лотоковская; 9) Заборская; 10) Поповогорская; 11) Голубовская; 12) Петровско-будская.

Середино-Будский уезд (6 волостей): 1) Ивотская; 2) Хильчанская; 3) Чернатская; 4) Дмитровская; 5) Протопоповская; 6) Гремячская.

Почепский уезд (10 волостей): 1) Почепская; 2) Васьковская; 3) Краснороже-ская; 4) Ивайтенковская; 5) Котляковская; 6) Старосельская; 7) Воробеинская; 8) Краснослободская; 9) Кульневская; 10) Алексеевская».

Порівняння даного документу з даними перепису 1917 р.[16] дозволяє вияви-ти:

- Мглинський повіт повністю опинився у складі «другої» Чернігівської об-ласті та був поділений на Мглинський та Почепський;
- там же опинилися 8 з 12 волостей Стародубського повіту, 12 з 14 волостей Суразького, 6 з 12 волостей Новгород-Сіверського повіту у вигляді Середино-Буд-ського повіту.

Прибрати всю цю територію до своїх рук більшовикам вдалося не відразу. Завідуючий повітового земельного відділу Суразького виконкому у своїй допові-ді скаржився, що впродовж декількох місяців заважала працювати «роздвоєність в сенсі приєднання до України чи до Великої Росії», внаслідок чого комітети зміня-лися відділами, відділи комітетами, і все це відбувалося стихійно, існувала постій-на загроза наступу німецьких військ, «з огляду на прикордонне становище, у нас був великий вплив військових частин вкрай підозрілої якості, в результаті чого залишилися банди, котрі і по сей день іноді наводять порядки по-своєму, громля-чи і розділяючи все». Далі доповідач уточнював, що в повіті орудували Романівські та Демидівські банди [6, арк. 2]. Однак ці складні обставини не завадили більшо-викам створити всі місцеві органи влади за зразком Радянської Росії: з'їзди рад, в тому числі повітові, Чернігівський губвиконком у м. Почепі, повітові виконко-ми, їх земельні відділи для впровадження більшовицької земельної політики, які налагодили зв'язок з комісаріатом землеробства РСФРР. З Москви, з Пречистен-ського бульвару 6, приходили телеграфні накази (зі штампелями, що засвідчували приналежність місцевих органів влади до Російської Федерації) з ідеями, що «було б добре, якби приєднати всі інші повіти Чернігівської губернії, і утворити єдину адміністративну одиницю для спільних робіт» [6, арк.9]. З більшовицької точки зору кордони завжди можна було легко пересунути, зважаючи на наближення світової революції. Сьогодні такі дії більшовиків цілком попадають під визначення «гібридна війна» з УНР, пізніше з Українською Державою гетьмана П. Скоропадського.

А ось кошторису на ліквідацію банд радянська влада не виділила. Набіги банд із кримінального елементу, що тероризували місцеве населення, жорстокі торту-ри та вбивства землевласників, проповідь фізичного винищення «буржуїв» [11, с. 1], утворення комітетів бідноти з різних покидьків, що під гаслом «соціалізації» грабували селян до чобіт і останньої сорочки включно [20, с. 6] – все це стало буд-нями «другої» Чернігівської губернії. В с. Івоті, що знаходилося на більшовицькій території губернії селяни створили загін самооборони для захисту від нескінчен-ної реквізиції. Однак загін був перебитий, збільшовичені банди розправлялися з

мирним населенням [17, с. 3]. 6 серпня на українській частині губернії, у Стародубі, відбулася нарада у коменданта 47-ї ландверної дивізії генерал-майора Ейнерта, в якій брали участь повітові старости Суразького, Новозибківського, Новгород-Сіверського повітів та помічник стародубського повітового старости. Наголосили на необхідності закрити кордон із нейтральною зоною, щоб обмежити вивіз продовольчих продуктів і припинити проникнення злочинних елементів із більшовицьких банд [7, арк. 412–414]. Німецька влада стягувала у Чернігівську губернію додаткові війська, в тому числі 41-й резервний корпус (зі штабом у Гомелі) та 26-й резервний корпус (зі штабом у Києві), планувала створити 10 комендатур [8, арк. 12]. Банди мало не щодня робили набіги на територію Української Держави, тероризуючи населення, внаслідок чого частина селян змушена була тікати до повітових міст.

Антикомуністичні повстання населення на півночі Чернігівщини мали місце вже у перші місяці по приходу більшовиків. 31 березня 1918 р. відбулося потужне антибільшовицьке повстання у Мглині з гаслом приєднання до України. 16 квітня подібне антибільшовицьке повстання спалахнуло у Суражі, але обидва були придушені загонами більшовиків [18, с. 11–12]. Частина жителів північних повітів насильно мобілізувалася більшовиками, а коли їх захоплювали в полон німецькі війська, заявляли, що зовсім не бажали воювати проти України. Представники інших північних повітів Чернігівської губернії зверталися і до німецького командування, і до Гетьмана з вимогою приєднання до Української Держави. Староста Рильського повіту скаржився, що німці не надавали допомоги проти збільшовичених банд, які грабували українську частину повіту (3 з 16 волостей повіту знаходились під владою більшовиків). Селяни в такій ситуації відмовлялись виконувати накази про поновлення власності поміщиків і видачу зброї [7, арк. 106–107].

Скориставшись ситуацією, більшовицька влада почала готувати населення півночі Чернігівської губернії до «плебісциту». Для цього з Москви до Мглина було прислано 40 агітаторів, що дискредитували владу Української Держави. І зрештою московська комісія під загрозою арештів і розстрілів змушувала перелякане населення північних повітів заповнювати анкети за приєднання до Радянської Росії [14, с. 6–8]. Все це відбувалося під час мирних переговорів Радянської Росії з Українською Державою гетьмана П. Скоропадського за участі німецької сторони.

У спогадах, написаних через сорок років після тих подій, начальник штабу першої української радянської дивізії С.І. Петриковський (Петренко) відверто визнає: «Перевага «нейтральної зони» полягала в тому, що наша діяльність тут не давала німцям офіційних підстав для обвинувачення Радянського уряду у порушенні умов Брестського миру». Більшовик пригадує випадок, що стався на його очах. Німці, переслідуючи більшовицьку банду, що зайняла Ямпіль і блокувала Хутір Михайлівський, підійшли до кордону з РСФРР. При цьому російські прикордонники вогню не відкривали, хоча один із них був поранений. Так звані «повстанці» склали зброю та інтернувалися на території більшовицької Росії. Німецький офіцер намагався протестувати проти дії цієї та інших банд. Більшовицький командир відпарировував, заявивши, що загонали йдуть із української території, в чому той зараз має можли-

вість наочно переконатися, і висловив протест німецькому командуванню у зв'язку з порушенням кордонів РСФРР «бандами», які виходять із території України [12, с. 160].

С.І. Петриковський окреслює напрями боротьби більшовиків проти держави гетьмана П. Скоропадського та німецьких військ на території «нейтральної зони»: транспортування людей, літератури, грошей, зброї на територію України, яку вони визнали незалежною за умовами Брестського договору, формування і навчання «повстанських» загонів (сьогоднішніми словами загонів сепаратистів). Крім того, більшовики організували перехід кордону поза німецьким пропускним пунктом у Середино-Буді (більшовицька назва – Зерново), де була організована перевірка документів та вантажу. Але бажачі оминати німецький контроль під охороною більшовицьких військ з'являлися на території України в районі Шостки і навіть Конотопа. Подекуди цензуровані спогади все ж видають справжню ситуацію на півночі Чернігівщини – Петриковський визнає, що у цій діяльності місцеве населення не було ініціатором, «сторонні люди» виявилися більш активними, вони горіли бажанням йти визволяти Україну» [12, с. 162]. Варто здогадатися, хто стоїть за словами «сторонні люди». Безперечно, це російські більшовики. Сьогоднішнім аналогом цих слів можна вважати «зелених чоловічків» чи «іхтамнетов».

У липні 1918 р. напади більшовицьких партизанських загонів на німецькі гарнізони та їх солдатів, варту і гетьманські загопи стають дедалі частішими. Подібні загопи були організовані в усіх селах «нейтральної зони». Хоча автор спогадів визнає, що вони були придатні лише для оборони свого району. Також він скаржився на агентуру Центральної Ради, яка закликала місцевих людей йти у «вільні загопи», агітувала проти «москалів». Петриковський пригадує провокаційний виступ командира артвзводу Таращанського полку, який намагався підняти людей проти більшовиків, але був тут же розстріляний [12, с. 165]. Інший учасник цих подій, Романченко Ю.А., чий спогади були надруковані у 1929 р., і були значно менше піддані цензурі, цей випадок згадував детальніше: більшовики змусили місцевих селян вийти зі свого району, де всі наскоки на німецькі війська закінчувалися невдало, на новий плацдарм: Грем'яч – Андрейковичі – Стародуб. Під час переходу начальник батареї Балашов (з с. Красючки) почав нарікати на вихід з рідних місць, за що Кропив'янський його розстріляв на місці [13, с. 225].

Серпневе повстання 1918 р., епіцентром якого став Ніжинський повіт, також фінансувалося та організовувалося російськими більшовиками з півночі Чернігівщини. Петриковський хизувався: «Ми направляли зброю, гроші і людей, хоч інформацію мали від них досить мізерну». Німецька влада в розклеєних об'явах давала за голову організатора повстання більшовика М.Г. Кропив'янського 50 тис. крб. Повстання було невдалим. Петриковський оцінює кількість німецьких військ, що оточили повсталих, у 10 тис. [12, с. 167–169]. Преса повідомляла, що більшовиками живцем закопано в землю вісьмох заможних селян с. Дроздівки і спалено с. Мильники через небажання місцевих жителів підтримати повстання [21, с. 4–5]. Впродовж двох тижнів повсталі намагалися вирватися з оточення. Частина повсталих була розпущена, частина поверталася назад лісами невеликими групами до «ней-

тральної зони». На початку вересня 1918 р. було прийняте рішення ЦК КП(б)У про сформування в «нейтральній зоні» двох дивізій: Сураж – Унеча – Новгород-Сіверський – Глухів на чолі з начдивом М. Кропив'янським та Глухів – Коренево – Беленіхін з начдивом В. Ауссем [12, с. 171].

Варто підкреслити, що, незважаючи на всі організаційні заходи та активність більшовиків, у цих та інших спогадах учасників подій немає згадки про жодний виграш у німецьких військ бій аж до самої евакуації. Максимум, що вдавалося зробити більшовикам – пограбувати та налякати мешканців прикордонних сіл на українському боці Чернігівської губернії.

Щирі та наївні спогади Ю.А. Романченка (секретаря Дмитрівського ревкому) дають нам цікаву інформацію по ситуацію у «нейтральній зоні» у 1918 р. Автор був свідком подій у Новгород-Сіверському повіті, половина якого опинилася за демаркаційною лінією під контролем більшовиків. Більшовики створили т.зв. «партизанські загони» в с. Антонівці, Дмитрівці, Олтарях. Організував загони Довнар-Запольський, який для цього і прибув у «нейтральну зону». Збільшовичені селяни залюбки виконували наказ повстанкому № 28, який дозволяв використовувати «все доходности с мест». Ревком тут же розпочав продаж дощок торговця Острика і т.д. Не дивно, що це призвело до скандалів із ворогами радянської влади. Зброю Дмитрівському загону видав особисто Боженко у руки автора спогадів, було організоване навчання бойовиків. Загін розпочав «сторозжувати» у селі: всіх не місцевих приводили до ревкому, який вирішував, кого відпустити, а кого відрядити у «штаб Духоніна» [13, с.217–218]. Як бачимо, більшовики демонстрували повну зневагу не лише до власності, а й до життя людини.

Якось у селі почастишали випадки пограбувань. Загін почав чатувати на грабіжників, але все не міг їх спіймати. Один селянин, у якого в лісі забрано 20 крб. керенками і мішок з борошном, незважаючи на залякування, звернувся до ревкому, поскаржився на Єгора та Хведоса (самі себе видали), і тут же побачив їх серед членів загону. Вирок для своїх: по 10 шомполів привселюдно [13, с. 219].

Слухаючи від збільшовичених біженців із української сторони про «жахи німецької окупації», партизани збиралися на тім боці Десни, за словами автора, «погуляти». У середині липня 1918 р. наважилися захопити Новгород-Сіверський. Крім загонів Дмитрівки, Антонівки, Олтарів по дорозі приєднався загін с. Бірина з 900 осіб та «чортова» бригада Т.В. Черняка. Цікаво, що селяни с. Олтарів їхали за загоном підводами, щоб після здобуття партизанами міста можна було трохи «поживитися» (лексика автора спогадів). Хоча серед селян були сумніви й хитання, чи слід вдаватися до такої афери. Довнар-Запольський всіх надихнув на нічний переїзд через Десну паромом. Однак партизани почали тікати серед ночі разом зі зброєю. Ю.А. Романченка залишили на лівому березі Десни, щоб розвертав дезертирів і боягузів. Німецькі війська були обізнані про наближення збільшовичених банд із «нейтральної зони» і прийняли бій. Під дощем і білим туманом вони почали оточувати бойовиків. Незважаючи на особисту хоробрість Довнар-Запольського, його «невитримані і панічні» партизани почали тікати. Їх єдиний кулемет замовк. Під тиском народу перекинувся паром, всі стали тонутися. Здійнявся крик та галас.

Партизани лялися, що командир їх підвів. Через Десну якимось переправилися, там створили групу для роззброєння, бо селяни намагалися втекти зі зброєю. Поширилися чутки, що німці чинять розправу над сім'ями партизанів у нейтральній смузі, але розвідники заспокоїли загін. Після цього нападу на німецьке військо більшість селян покинула загопи та повернулися у рідні села, залишилося лише ядро з с. Бірина. В цей же час німецькі війська відбили наступ на Шостенський пороховий завод партизан сіл Антонівки, Івоти, Вовни, які сподівалися підняти на повстання робітників заводу [13, с. 220–222].

У вересні 1918 р. біля с. Погребки Новгород-Сіверського повіту більшовицька банда напала на пароплав, що йшов з Новгорода-Сіверська на Макошин. Рульового поранили, капітана вбили. Серед пасажирів виникла страшена паніка. Сміливці кинулися у воду й попливли до українського берега Десни. Більшовики захопили пароплав, привели його до берега, там повідпускали селян та робітників, а інших, визнавши буржуями, відправили до штабу у Зерново (Середино-Буда). Офіцерів при допиті катували, пасажири чули їх крики та стогін, знущалися і над священником. Подальша доля затриманих була невідомою. Ймовірно їх розстріляли [22, с. 4].

Більшовики вдалися до примусової мобілізації та реквізиції коней. У «куркулів» та тих, хто пішов служити гетьману, реквізували харчові продукти. Досить швидко мобілізовані почали проситися додому. Пояснювали своє бажання як могли: «Ми любимо більшовиків, але не комуністів, бо вони жидівські захисники. Комісари всі з жидів». Невдовзі приїхав сам Ю. П'ятаков, намагаючись пояснити селянам необхідність класової боротьби та наявність громадянської війни в Україні [13, с. 223–224].

Німецькі війська вкрай рідко переходили демаркаційну лінію. Такий випадок стався після того, як німці намагалися отримати у фонд поставок продовольчої продукції худобу с. Рогівці. Але селяни перегнали корів через Десну у «нейтральну зону». Німці не змогли отримати корів, але здійнялася перестрілка з більшовицькими загонами. Врешті німецька сторона покинула цю територію. Всякий раз німецьке командування нагадувало уряду РСФРР, що він підтримує більшовицькі банди на території демаркаційної лінії, та погрожували військовими діями.

Черговий невдалий наскок більшовиків на німецько-гайдамацький загін в х. Михайлівському та с. Ямполі був здійснений у вересні 1918 р. Скоро територія Середино-Будського повіту (частина колишнього Новгород-Сіверського) з шести волостей не могла прогнати більшовицьких партизанів, до яких приєднувалися частина розбитих ніжинців, пластунці, таращанці. Заворушення почалися серед селян с. Лютої Вулиці, Стегайлівки, Лісної волості. Ю. Романченко чесно навів їхні гасла: «Об'єднуйтеся проти Ревка, бо він вас об'їсть», «Не трогайте німців, бо вони зруйнують ваші халупи». [13, с. 224–225]

Після переходу на новий плацдарм на півночі, а не північному сході Чернігівщини, відбувся бій біля с. Андрейковичі. «Куркулі» (читаємо: «заможні селяни, які не підтримували більшовиків») при відступі більшовицького загону зіпсували міст, через що ті змушені були покинути бомбомет та іншу зброю. Невдалим був наступ більшовицьких загонів і на Стародуб. Врешті командири усвідомили, що

таке військо нездатне для боротьби проти німців та дозволили демобілізацію [13, с. 225–226].

Часом німецьких військ не вистачало для захисту північного кордону. Гетьман П. Скоропадський згадував, що відправив на північ Чернігівщини на допомогу німецьким військам полк на чолі з П. Болбочаном. За свідченням німців цей полк бився зовсім непогано [15, с. 296].

Через дії більшовицьких загонів подекуди дійсно страждали селянські халупи. Німці дощенту спалили 415 помешкань у с. Вороб'ївці Новгород-Сіверського повіту після того, як більшовицький загін на чолі з Т.В. Черняком, який був мешканцем цього села і з нього набрав свою «чортову» дивізію, на початку серпня 1918 р. відкрив кулеметний вогонь по тих будинках, де були розквартировані німецькі солдати. Селянам заборонили відбудовуватися та збирати врожай, були заарештовані кілька жителів, з них шість осіб розстріляні [21, с. 4–5; 13, с. 221]. За таким же сценарієм розгортались події в с. П'ятовськ Стародубського повіту: більшовиками було поранено 12 німців, натомість все село було спалене [22, с. 7]. Дуже типову реакцію на більшовицьке повстання продемонстрували селяни с. Ковчин Чернігівського повіту: шість озброєних людей примусили церковного сторожа дзвонити у дзвони, щоб скликати селян на сход. Темна селянська маса, яка нездатна розібратися у всіх політичних змінах, а до того ще й залякана останніми подіями, на всі пропозиції та запитання уперто мовчала. Схід мав дуже сумний вигляд. Промови «представників армії спасіння», що підбурювали селян на повстання, ґрунтувались лише на одному: «нам Московія все дасть». Але ця трагікомедія продовжувалася недовго, бо стали наблизитися німецькі війська [19, с.4].

Після всіх цих подій російська делегація під час мирних переговорів за посередництва Німеччини звинувачувала Українську Державу у невиконанні попередніх домовленостей про перемир'я від 12 червня 1918 р. Українська мирна делегація подала факти невиконання російськими більшовиками договорів не лише з Україною, але й з Німеччиною, одним із прикладів чого став обстріл Новгород-Сіверського [22, с. 4].

Про конфлікт між німецьким командуванням та урядом РСФРР через напади більшовицьких загонів із нейтральної смуги писав у своїх спогадах комбриг І.С. Локатош. Найбільшими операціями він вважав наступ загонів Примакова на Новгород-Сіверський та таращанського загону на чолі з Боженком на Стародуб. Чим закінчувалися ці великі операції, учасник подій волів не згадувати [10, с. 249].

В день капітуляції німецьких військ на західному фронті 11 листопада 1918 р. ухвалена постанова РНК Росії «в десятиденний строк розпочати наступ на підтримку робітників і селян України, які повстали проти гетьмана.» Командувачем Українським революційним штабом призначено В. Антонова-Овсієнка. Більшовик Я. Епштейн, який працював в Україні, казав: «В самій Україні... ми не розпоряджаємося будь-якими силами... Зокрема на Чернігівщині. Нема чого розраховувати без перекинення Червоної Армії не тільки на успіх революційного повстання в Україні, але навіть на його виникнення.» В. Антонов-Овсієнко вимагав від Реввійськради Росії регулярних частин Червоної армії, оскільки партизанські загони Чернігівщи-

ни «напіванархістські групи». А в радянській історіографії десятиліттями стверджувалося, що наступ на Україну в листопаді 1918 р. здійснювали дивізії українських повстанців, сформованих в нейтральній смузі на Чернігівщині [4, с. 51].

Коли у Німеччині розпочалася революція, Богунський полк намагався організувати «братання», тим самим розкласти та деморалізувати німецьких солдат. До німців посилали делегації, постачали їм більшовицьку літературу німецькою мовою, де закликали солдатів не слухати офіцерів, кинути зброю та повернутися додому. Делегація богунців поставила ультиматум німецькій раді солдатських депутатів: 1) жодної підтримки гайдамакам; 2) залишити в цілості зброю та склепи; 3) впродовж трьох днів виїхати з України, не висаджуючи у повітря мости та залізниці. Німці ультиматум проігнорували, а коли залишали с. Лищиці, висадили міст і спільно з українськими військами закріпилися у Клинцях. Богунці запевняли німецькі війська, ще не хочуть воювати з ними, а битимуть тільки гайдамаків. Два батальйони богунців пройшли німецькі застави, тоді німці ударили їм у тил, розпочався бій, внаслідок якого більшовики з втратами відступили на старі позиції. Вже у листопаді 1918 р. тарашанський полк, використовуючи замішання серед німців, зробив напад на Стародуб, відтіснивши німецькі війська і закріпився у ньому. У подальшому більшовики псували залізниці, щоб змусити німців виконувати нав'язані ними вимоги нейтралітету [10, с. 251–254].

Отже, перші перемоги більшовицьких військ над німецькими можна датувати лише з кінця листопада 1918 р., коли головним завданням німецьких військ стала евакуація з України, на цей момент їм вже протистояли регулярні війська російської Червоної Армії. Але при спробі більшовиків роззброїти німецькі війська у листопаді-грудні 1918 р. відбувалися сутички. Так, більшовики біля с. Низківка перешкоджали німецьким ешелонам просуватися до Гомеля, вимагаючи здати всю зброю. Між ними сталася сутичка. Але вночі більшовики у кількох пунктах розібрали залізничну колію, і декілька ешелонів пішли під насип. Загибло багато німецьких військових. Серед більшовиків також були втрати. Німецькі військові не погоджувалися на роззброєння, у збірних вагонах їх відвезли до Гомеля, де поневіряння та переговори з більшовиками продовжувалися [10, с. 258].

В.Г. Биструков згадував бій біля с. Дроздовиця на Городнянщині між більшовицьким загonom та українським загonom на чолі з Іваном Рембаловичем, що стався 5 грудня 1918 р. Незадовго до цього більшовицька делегація прибула до розташування німецьких військ та отримала від них обіцянку нейтралітету. Але в Дроздовицькому бою два німецьких кулеметники билися разом з українськими військами та загинули разом з десятьма українськими офіцерами. Німецькі кулемети дісталися у якості трофеїв більшовикам. Більшовицький ревком після цього вивів основні свої війська з Дроздовиці та відправив двох представників до німецької влади у Городню. Вони були запрошені на засідання німецької ради солдатських депутатів, де також були присутні офіцери УНР. Більшовицькі делегати відмовилися розмовляти з українськими офіцерами, посилаючись на відсутність повноважень, ухилилися від прямої відповіді на питання про визнання влади УНР. Але арештувати їх не дозволила німецька рада, надавши охорону до Дроздовиці. Чутки

про можливий напад більшовиків на Городню нервував і владу, і населення. Тому 8 грудня до Дроздовиці прийшла делегація з представника земської управи, міської думи та п'ятьох німців разом з комендантом. Німці вважали участь німецьких кулеметників у бою проти проросійських більшовиків непорозумінням, але намагалися повернути свої кулемети. Більшовики їх не віддали, але добилися від німецької делегації обіцянки нейтралітету.

15–16 грудня 1918 р. більшовицькі сили, що сунули з півночі, наблизилися до Городні. Тривали переговори більшовиків з німецькою владою, яка обіцяла не перешкоджати зайняттю міста. Паралельно велися переговори більшовиків з владою УНР з вимогою про термінову здачу Городні без бою. Після такої пропозиції комендант міста Пашкевич арештував делегацію більшовиків, назвавши її бандитською. Але втрутилися німецькі представники, звільнили більшовицьких переговорників та надали їм свою охорону. Під час бою за місто німці дотримувалися нейтралітету, викинувши на своїй комендатурі білий прапор. Через 2 години після взяття міста більшовиками німецькі війська звідти евакуювалися [5, с. 122–130].

Таким чином, гібридна війна, яку путінський режим веде з Україною, починаючи з 2014 р., є далеко не першою в нашій історії. Події на півночі Чернігівщини у 1918 р. вкрай подібні до сучасних подій на Донбасі. Більшовики на переговорах за участі німецької сторони визнали незалежну Україну та її кордони, окреслили демаркаційну лінію, і... ввели туди своїх «сторонніх людей», свої органи влади та порядки. До так званих партизанів або повстанців набрали кримінальні елементи і повели в наступ на українську територію, а коли ті після першого зіткнення з німецькими військами повтікали, почали примусову мобілізацію. Дозвіл своїх російських кураторів на відверте мародерство або на використання «всех доходностей с мест» назвали реквізицією, експропріацією чи ще якимись ідеологічно розфарбованими словами. Всіх місцевих мешканців, хто не хотів терпіти такої наруги над собою, і повставали, назвали буржуями та розстрілювали. Як бачимо зі спогадів самих більшовиків, розстріл інакодумців та навіть своїх мав місце за найменше нарікання. Але навіть за такого жорстокого режиму на півночі Чернігівщини знаходилися сміливці, що псували більшовикам мости або йшли воювати за Гетьманат П. Скоропадського. Російські більшовики спонсорували в Україні тероризм, намагаючись підняти тут повстання, але називали це громадянською війною. Російські більшовики не визнавали, що банди на території «нейтральної зони» організовуються їхнім коштом, і очолюються їхніми ватажками, натомість звинувачували Українську Державу у зриві перемир'я. Методи російських плєбісцитів на захоплених територіях під дулами автоматів із тих часів мало змінилися. Оскільки всі були обізнані з ситуацією у «більшовизії» на півночі губернії, більшовицькі повстання на основній території губернії не мали масової підтримки села, яке змирлося з втратою землі, захопленої у 1917 р., поверненням майна та відшкодуванням збитків поміщикам, але воліло уникнути анархії та «революційної доцільності».

Але існує і велика відмінність між тими подіями та сучасними. Тоді Українській Державі допомагали війська Німеччини та Австро-Угорщини. Вони не були безкорисливими, а, отже, не були миротворцями. Тим не менш, німецькі війська впродовж

усього 1918 р. тримали північний кордон Української Держави на Чернігівщині, не дозволяючи більшовикам просуватися за межі «нейтральної зони», хоча ті мали наміри захопити всю Чернігівську губернію і не тільки її. Німецькі війська були потужним стримуючим фактором для більшовиків. Це дозволило продовжити процеси українського державотворення і відносно спокійного життя у 1918 р. Після підписання перемир'я у Першій світовій війні та початку революції в Німеччині німецька влада намагалася дотримуватися нейтралітету в період підготовки евакуації своїх військ з України. Але нейтралітет вдавався лише частково, оскільки німецькі війська на місцях все ж співчували українській стороні, і головне – більшовики ніколи не виконували взятих на себе зобов'язань, намагаючись обдурити іншу сторону переговорів.

На жаль історією було відпущено занадто мало часу співпраці України та Німеччини сто років тому. Але її уроки дуже важливі сьогодні для усвідомлення як політиками, так і громадськістю обох країн. Українцям задля швидшого просування європейським шляхом розвитку, до чого спонукала Німеччина і тоді, і сьогодні. Європейським країнам і, зокрема Німеччині, задля розуміння, що російський імперський експансіонізм треба стримувати в Україні, що є найкращою запорукою стабільності в Європі.

Список використаних джерел

1. Боечко В. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. К.: Основи, 1994. 168 с.
2. Бойко В. Приєднання північних повітів Чернігівщини до УНР. *Сіверянський літопис*. 1996. № 5. С. 8–13.
3. Бойко О.Д. Формування території Української незалежної держави в часи Української революції (1917–1921 рр.) К.: Інститут історії України, 2007. 62 с.
4. Брицький П, Юрійчук Є. Шаблонний стереотип в історії. Штрихи до портрету командувача Лівобережного фронту УНР полковника Петра Болбочана. *Пам'ять століть*. 2004. № 5. С. 30–79.
5. Быструков В.Г. Городнянщина в 1917–1918 гг. *Летопись революции*. 1925. № 4. С. 104–131.
6. ДАЧО (Державний архів Чернігівської області). Ф. Р-503. Оп. 7. Спр. 1.
7. ДАЧО. Ф. 127. Оп. 90 а. Спр. 5.
8. ДАЧО. Ф. 127. Оп. 90 а. Спр. 70.
9. Занин Д. В плену у большевиков. *Черниговская земля*. 1918. 3 октября. С. 4.
10. Локатош І.С. Стародуб – Чернігів – Київ: Спогади про 1918–1919. *Літопис революції*. 1930. № 5 (44). С. 248–273.
11. *Новости – Чернигов*. 1918. 21 мая.
12. Петриковський С.І. (Петренко) В нейтральній зоні влітку 1918 р. *Спогади про І з'їзд КП(б)У України*. К.: Держ. вид-во політ. літератури УРСР, 1958. С. 159–172.
13. Романченко Ю.А. З партизанського руху в нейтральній зоні. *Летопись революции*. 1929. № 5–6. С. 217–226.
14. Сергійчук В. Стародубщина завжди горнула до матері України. *Сіверянський літопис*. 1996. № 3. С. 6–8.
15. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. К.; Філадельфія, 1995. 493 с.

16. Список селеній и городов Черниговской губернии по уездам и волостям. Чернигов, 1919. 67 с.
17. Черниговская земля. 1918. 22 октября.
18. Черниговская земская газета. 1918. 20–27 апреля.
19. Черниговская земская газета. 1918. 23 августа.
20. Черниговская земская газета. 1918. 30 августа.
21. Черниговская земская газета. 1918. 6 сентября.
22. Черниговская земская газета. 1918. 5 октября.
23. Чухліб Т. «Стародубщина чекає на повернення...»: історичні, історіографічні та політичні проблеми українського субрегіону Російської Федерації. *Сіверянський літопис*. 2014. № 5. С. 230–255.

References

1. Boyechko V. *Kordony Ukrayiny: istorychna retrospektyva ta suchasnyy stan*. K.: Osnovy, 1994. 168 s.
2. Boyko V. *Pryyednannya pivnichnykh povitiv Chernihivshchyny do UNR. Siveryans'kyi litopys*. 1996. № 5. P. 8–13.
3. Boyko O.D. *Formuvannya terytoriyi Ukrayins'koyi nezalezhnoyi derzhavy v chasy Ukrayins'koyi revolyutsiyi (1917 – 1921 rr.)*. K.: Instytut istoriyi Ukrayiny, 2007. 62 p.
4. Bryts'kyu P, Yuriychuk Ye. *Shablonnyy stereotyp v istoriyi. Shtrykhy do portretu komanduvacha Livoberezhnoho frontu UNR polkovnyka Petra Bolbochana. Pam'yat' stolit'*. 2004. № 5. P. 30–79.
5. Bystrukov V.H. *Horodnyanshchyna v 1917–1918 hh. Letopys' revolyutsyy*. 1925. № 4. P. 104–131.
6. DACHO (Derzhavnyy arkhiv Chernihivs'koyi oblasti). F. R-503. Op. 7. Spr. 1.
7. DACHO. F. 127. Op. 90 a. Spr. 5.
8. DACHO. F. 127. Op. 90 a. Spr. 70.
9. Zany D. *V plenu u bol'shevykov. Chernyovskaya zemlya*. 1918. 3 oktyabrya. P. 4.
10. Lokatosh I.S. *Starodub – Chernihiv – Kyiv: Spohady pro 1918–1919. Litopys revolyutsiyi*. 1930. № 5 (44). P. 248–273.
11. *Novosty – Chernyov*. 1918. 21 maya.
12. Petrykovs'kyi S.I. (Petrenko) *V neytral'niy zoni vlitku 1918 r. Spohady pro I z'yizd KP(b)U Ukrayiny*. K.: Derzh. vyd-vo polit. literatury URSR, 1958. P. 159–172.
13. Romanchenko Yu.A. *Z partyzans'koho rukhu v neytral'niy zoni. Letopys' revolyutsyy*. 1929. № 5–6. P. 217–226.
14. Serhiychuk V. *Starodubshchyna zavzhdy hornulas' do materi Ukrayiny. Siveryans'kyi litopys*. 1996. № 3. P. 6–8.
15. Skoropads'kyi P. *Spohady. Kinets' 1917 – hruden' 1918*. K.; Filadel'fiya, 1995. 493 p.
16. *Spysok seleniy y horodov Chernyovskoy huberniy po uezdam y volostyam. Chernyov*, 1919. 67 p.
17. *Chernyovskaya zemlya*. 1918. 22 oktyabrya.
18. *Chernyovskaya zemskaya hazeta*. 1918. 20–27 aprelya.
19. *Chernyovskaya zemskaya hazeta*. 1918. 23 avhusta.
20. *Chernyovskaya zemskaya hazeta*. 1918. 30 avhusta.

21. Chernyhovskaya zemskaya hazeta. 1918. 6 sentyabrya.
22. Chernyhovskaya zemskaya hazeta. 1918. 5 oktyabrya.
23. Chukhlib T. "Starodubshchyna chekaye na povernennya...": istorychni, istoriohrafichni ta politychni problemy ukrayins'koho subrehionu Rosiys'koyi Federatsiyi. *Siveryans'kyu litopys*. 2014. № 5. P. 230–255.

УДК 94(476) "1918/1919"

Валентина Метлицька,
кандидат історичних наук,
Білоруська археографічна комісія
(Республіка Білорусь, м Гомель)

ТИМЧАСОВА НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЯ І ЇЇ ВПЛИВ НА ДОЛЮ СХІДНОГО БІЛОРУСЬКОГО ПОЛІССЯ (БЕРЕЗЕНЬ 1918 – СІЧЕНЬ 1919 РР.)

Стаття присвячена подіям фінального етапу Першої світової війни в Східному Поліссі Білорусі, епіцентром яких стала боротьба за регіон між новоствореними державами, перш за все – Українською Державою та Радянською Росією. Німецька окупація регіону в березні 1918 р. була результатом зриву Брестського радянсько-німецького переговорного процесу, а з іншого боку – умовою приєднання Східного Полісся до України. Тимчасова німецька окупація майже на рік відсунула утвердження більшовицької диктатури на Східному Поліссі, але, не дивлячись на міжнародні домовленості, не стала гарантом захисту української державності від радянської експансії з північного сходу. Розкрито обставини тимчасової німецької окупації, її вплив на політичну ситуацію в регіоні. Висвітлені методи та спроби більшовиків використовувати ситуацію окупації для досягнення власних геополітичних цілей.

Ключові слова: *Перша світова війна, Східне Полісся, Брестський договір, приєднання до Української Держави повіти, тимчасова німецька окупація, українська адміністрація, більшовицький ревком, радянська дипломатична делегація, евакуація німецьких військ.*

Valentina Metlitskaya,
Candidate of Historical Sciences,
Belarusian archeographical commission
(Republic of Belarus, Gornel)

Temporary german occupation and its influence on the fate Eastern Belarussian Polesie (march 1918 – january 1919)

The article is devoted to the events of the final stage of World War II in Eastern Polesie Belarus, the epicenter of which was the fight for the region between the newly formed states – Ukrainian powers and Soviet Russia. The German occupation of the region in March 1918 was the result of failure of Brest the Soviet-German negotiations, and on the other side of the table the conditions of accession to the Eastern Ukraine Polissia. For a year, the temporary German occupation pushed back the approval of the Bolshevik dictatorship in Eastern Polissia, but, despite international agreements, did not become a guarantor of the